

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Греца Світлана Михайлівна

УДК 342.7

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ
ОБОВ'ЯЗКІВ У КРАЇНАХ ЄС**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Ужгород – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України.

**Науковий
консультант**

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
Бисага Юрій Михайлович,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
завідувач кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
Скрипнюк Олександр Васильович,
заступник директора з наукової роботи Інституту
держави і права ім. В. М.Корецького НАН України;

доктор юридичних наук, професор,
Дешко Людмила Миколаївна,
професор кафедри конституційного права
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка;

доктор юридичних наук, доцент,
Чечерський Віктор Іванович,
виконувач обов'язків заступника начальника відділу
протидії насильству щодо дітей управління захисту
прав дітей та протидії насильству офісу Генерального
прокурора.

Захист відбудеться «23» грудня 2021 року о 9-⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 61.051.07 ДВНЗ «Ужгородський національний університет» за адресою: 88000, м. Ужгород, пл. Народна, 3, каб. 21.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці ДВНЗ «Ужгородський національний університет» за адресою: 88000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14.

Автореферат розіслано 19 листопада 2021 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Р.М. Фрідманський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження – правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС – зумовлена необхідністю вдосконалення конституційно-правового регулювання в Україні суспільних відносин, які виникають при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків з огляду на такі чинники, як незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, окупація Російською Федерацією частини Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим, пандемія COVID-19, економічна рецесія, міграція населення, а також дуалізм громадянського й політичного суспільства, зміна парадигми прямопропорційної залежності між правами та обов'язками людини і громадянина.

Баланс у конституційному закріпленні обов'язків людини і громадянина держав-учасниць ЄС та в закріпленні в праві ЄС обов'язків громадянина ЄС, новий етап розвитку суспільних відносин у державах-учасницях ЄС, які виникають при реалізації людиною і громадянином ЄС обов'язків, динамізм їх правового регулювання, ефективний нормативно-правовий та організаційно-правовий механізми їх забезпечення, що є запорукою балансу приватних і публічних інтересів, свідчать про доцільність та необхідність дослідження правового забезпечення конституційних обов'язків у державах-учасницях ЄС та обов'язків у ЄС з метою подолання дисбалансу в конституційному закріпленні обов'язків людини і громадянина в Україні, а також створення ефективного механізму їх забезпечення. З врахуванням спільних конституційних цінностей України та держав-учасниць ЄС моделі правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях ЄС є визначальними для вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні.

Назрілі суспільні потреби в країнах-учасницях ЄС та в Україні, теоретична неопрацьованість питань співвідношення прав і обов'язків громадянина ЄС та громадянина країни-учасниці ЄС, громадянина третьої країни як міри можливої та належної поведінки і діяльності, формування нової світоглядної парадигми забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина тощо також свідчать про актуальність, доцільність та необхідність дослідження питання правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях ЄС.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» МОН України на 2015–2020 рр. Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне

будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ–ХХІ ст.» (номер державної реєстрації 0198U007793).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є розробка концепції конституційно-правового забезпечення виконання конституційних обов'язків в країнах-учасниках ЄС, вироблення на основі аналізу їх досвіду пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення конституційно-правового регулювання в Україні суспільних відносин, які виникають при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків.

Для досягнення зазначеної мети окреслено такі дослідницькі завдання:

- вивчити еволюцію поглядів вчених-конституціоналістів на поняття та зміст конституційних обов'язків людини та громадянина, засоби їх забезпечення, встановити основні трансформаційні чинники, що активізували наукові дослідження інституту обов'язків людини і громадянина;

- встановити періодизацію процесу розвитку теоретико-правової думки з правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках ЄС;

- сформулювати поняття та встановити коло засобів забезпечення конституційних обов'язків людини та громадянина;

- встановити етапи розвитку правового регулювання забезпечення виконання обов'язків у ЄС та конституційних обов'язків у країнах-учасниках Європейського Союзу;

- виявити міжнародні договори з прав людини, в яких закріплено обов'язки людини і громадянина, класифікувати їх;

- виявити коло обов'язків громадянина ЄС, людини і громадянина в державах-учасниках ЄС, в Україні та класифікувати ці обов'язки;

- виявити особливості правового механізму забезпечення виконання конституційних обов'язків людини та громадянина в державах-учасниках ЄС;

- виявити особливості інституційних механізмів забезпечення виконання конституційних обов'язків в Україні та в Європейському Союзі, країнах-учасниках ЄС;

- охарактеризувати роль забезпечення балансу інтересів людини та суспільства при визначенні правових засобів забезпечення виконання конституційних обов'язків;

- розробити пропозиції щодо вдосконалення конституційно-правового регулювання в Україні суспільних відносин, які виникають при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з конституційно-правовим забезпеченням виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС.

Предметом роботи є правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є загальні методи наукового пізнання (аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, аналогія тощо), а також спеціальні: історико-правовий, порівняльно-правовий тощо. Так, для дослідження еволюції поглядів вчених-конституціоналістів на поняття та зміст конституційних обов'язків людини та громадянина, засоби їх забезпечення застосовано метод діалектики (підрозділ 1.1), основні етапи розвитку правового регулювання забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках Європейського Союзу та в ЄС виявлено завдяки історико-правовому та функціональному методам (підрозділ 1.2), поглиблення загального понятійно-дефініційного апарату здійснено за допомогою логіко-семантичного методу (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2). Аналіз правового механізму забезпечення виконання конституційних обов'язків людини та громадянина в державах-учасниках ЄС, а також інституційних механізмів забезпечення виконання конституційних обов'язків в Україні та в Європейському Союзі, країнах-учасниках ЄС здійснено за допомогою формально-логічного методу (розділи 2, 3). Положення права ЄС, законодавства держав-учасниць ЄС, України проаналізовано за допомогою порівняльно-правового методу (розділи 1–3).

При дослідженні правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС використано законодавство Європейського Союзу та практика його застосування, нормативно-правові акти держав-учасниць ЄС, України, рішення Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та зарубіжних країн.

Теоретико-методологічну основу дисертаційного дослідження складають фундаментальні праці філософів: Г. В. Гегеля, С. О. Пуффендорфа, Л.І. Петражицького та ін., а також наукові праці вчених: Н. І. Андрусевича, Ю. Г. Барабаша, О. В. Батанова, Д. М. Белова, О. В. Білоскурської, Ю. М. Бисаги, Ю. П. Битяка, С. В. Бобровник, С. Б. Булеци, О. П. Васильченко, Н.В. Вітрука, Л. Д. Воєводіна, В. Д. Волкова, В.В. Головченка, В. В. Гомоная, С. Л. Гусарєва, Л.М. Дешко, В.В. Кириченко, А. Р. Крусян, Л.І. Летнянчин, О. С. Лотюк, П. М. Любченка, Г.В. Мальцева, О. В. Марцеляка, Н. В. Мішиної, Ж. Монтані, Н. А. Мяловицької, Н.О. Оніщенко, М. Ф. Орзіха, Н. М. Пархоменко, Т.І. Пашук, О.В. Петришина, В.Ф. Погорілка, С. П. Погребняка, У. К. Прейсса, О. В. Пушкіної, М. В. Савчина, Л.В. Сапейко, В. О. Серьогіна, М. І. Сірого, О. В. Скрипнюка, Т. М. Слінько, О. В. Совгирі, Ю. М. Тодики, В. Л. Федоренко, О. Ф. Фрицького, Г. О. Христової, О.П. Черновол, Є. В. Черняк, Т. В. Чехович, В.І.Чечерського, В. М. Шаповала, С. В. Шевчука, Ю. С. Шемшученка, Г.Ф.Шершеневича, Н.Г. Шукліної, І. С. Щebetун, І. Р. Юрчак, І. В. Яковюка та ін.

Нормативну базу дисертаційної роботи складають міжнародні договори з прав людини, учасниками яких є держави-члени ЄС, правотворчі рішення міжнародних організацій та органів, установчі договори ЄС, міжнародні

(додаткові) угоди ЄС з міжнародними організаціями та іншими країнами, регламенти, директиви, рекомендації, висновки, рішення, висновки Суду ЄС, розроблені ним загальні принципи, законодавство країн-учасниць ЄС та України.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження зумовлена тим, що в ньому вперше в конституційно-правовій науці на основі наукових здобутків, права ЄС, законодавства держав-учасниць ЄС та України, практики його застосування проведено комплексне дослідження конституційно-правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях ЄС, що дало змогу обґрунтувати його цілісну наукову концепцію, нові теоретичні, прикладні положення та висновки.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження конкретизується в таких положеннях, висновках, рекомендаціях, пропозиціях:

уперше:

– здійснено системний аналіз еволюції поглядів вчених-конституціоналістів на поняття та зміст конституційних обов'язків людини та громадянина, засоби їх забезпечення, встановлено основні трансформаційні чинники, що активізували наукові дослідження інституту обов'язків людини і громадянина (закріплення обов'язків людини і громадянина в міжнародних договорах з прав людини; запровадження громадянства ЄС; поглиблення інтеграції між державами-учасницями ЄС, між ЄС та третіми країнами, які не є членами ЄС; розвиток громадянського та політичного суспільства; зростання масштабів та рівня загроз міжнародному миру та безпеці);

– встановлено таку періодизацію процесу розвитку теоретико-правової думки з правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях ЄС: 50-60-ті роки ХХ ст. – теоретико-правове обґрунтування необхідності закріплення в конституційному законодавстві держав-учасниць ЄС обов'язків людини і громадянина як складової конституційно-правового статусу людини і громадянина, основних засобів їх забезпечення; 70-ті роки ХХ ст. – розвиток ідеї посилення ефективності забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина, формування концепції громадянства Європейського Союзу; 80-ті роки ХХ ст. – розробка концепції європейського громадянства як форми особистої ідентифікації з європейським співтовариством, а також ідеї особливих прав громадян Співтовариства (активне, пасивне виборче право, право на доступ до офіційних служб ЄС) та обов'язків; 90-ті роки ХХ ст. – порушується проблематика «ієрархії» загальноєвропейського та національного громадянства, обов'язків людини і громадянина країни-учасниці ЄС та обов'язків громадянина ЄС, механізмів забезпечення їх виконання, а також виконання конституційних обов'язків особою в разі множинного громадянства; у нових державах-членах ЄС (у яких у 50-80-х роках ХХ ст.

панувала радянська правова доктрина) розробляються моделі забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина; 2000 – 2007 рр. – розвиток ідеї, що обов'язки громадянина ЄС не витісняють обов'язки людини і громадянина держави-учасниці ЄС, а лише доповнюють їх, як і засоби забезпечення виконання цих обов'язків; 2007 р. – сьогодні – утвердження ідеї, що громадянства ЄС незалежно від громадянства держави-учасниці ЄС не може існувати, засоби забезпечення обов'язків громадян ЄС та конституційних обов'язків людини і громадянина країни-учасниці ЄС є елементами механізму забезпечення обов'язків людини і громадянина;

– сформульовано авторське визначення поняття правового забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина – це система організаційно-правових (інституційних) та нормативно-правових засобів впливу, за допомогою яких створюються можливості для виконання людиною та громадянином конституційного обов'язку, а в разі порушення або загрози порушення його виконання застосовується примус компетентним органом (державні органи, органи місцевого самоврядування, уповноважені державою недержавні організації) у процесі юрисдикційної діяльності або в процесі позаюрисдикційної діяльності. Види примусу, що застосовуються компетентним органом у процесі юрисдикційної діяльності – юридична відповідальність, попередження, прискання, у процесі позаюрисдикційної діяльності – попередження, прискання;

– сформульовано авторське визначення поняття засобу забезпечення конституційних обов'язків людини та громадянина – це інструменти, за допомогою яких здійснюється заснований на праві вплив на суспільні відносини, які виникають при виконанні людиною та громадянином конституційного обов'язку, метою якого є належне сумлінне виконання цього обов'язку або утримання від порушення юридичної заборони;

– виділено такі етапи розвитку правового регулювання забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках Європейського Союзу та їх характерні риси: 1) до Другої світової війни – відсутність інституту обов'язків в конституціях держав-засновниць ЄС; 2) 1948 – 1969 рр. – закріплення обов'язків людини і громадянина в міжнародних договорах з прав людини, прийнятих у рамках ООН та Ради Європи, юридичних заборон у первинному праві ЄС, імплементація норм цих договорів у національне законодавство країн-учасниць ЄС; 3) 1969 р. – 1986 рр. – розвиток принципу пропорційності обмеження прав і свобод осіб, які порушують виконання конституційних обов'язків; 4) 1986 – 1992 рр. – закріплення в праві ЄС норм, відповідно до яких прямо пропорційної залежності між правами людини і громадянина та її обов'язками немає, а є усталений зв'язок, імплементація цих норм до законодавства країн-учасниць ЄС; розвиток конституційно-правового регулювання забезпечення виконання обов'язків батьків дитини, опікунів чи

інших осіб, які відповідають за неї за законом; 4) 1992 р. – 2000 р. – запровадження інституту громадянства ЄС - додаткового (субсидіарного) до національного громадянства; імплементація в національне законодавство ЄС норм Маастрихтського договору 1992 р. щодо громадянства ЄС та заборони дискримінації, розвиток правового регулювання суспільних відносин, які виникають при виконанні конституційних обов'язків людини і громадянина в разі множинного громадянства; 5) 2000 р. – 2009 рр. – закріплення обов'язків особи в первинному праві ЄС на додаток до тих, що походять з громадянства держави-члена ЄС; 6) 2009 р. – сьогодні – принцип належного сумління при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків – одна з засад конституційного ладу;

– доведено, що принцип належного сумління при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків – одна з засад конституційного ладу, а також доведено факт його еволюції в країнах-учасниках ЄС від принципу до цінності;

– доведено факт впливу конституційних традицій держав-членів ЄС на перелік обов'язків, який був закріплений у міжнародних договорах з прав людини, а також вплив міжнародних договорів з прав людини (універсальних та регіональних (європейських) на правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках ЄС;

– класифіковано конституції держав - учасниць ЄС за різними критеріями на такі види: 1) залежно від закріплення обов'язків людини і громадянина: конституції, які закріплюють обов'язки людини і громадянина; конституції, які не закріплюють обов'язки людини і громадянина; 2) залежно від ступеня конкретизації норм, що забезпечують виконання конституційних обов'язків людини і громадянина: конституції, що закріплюють засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина; конституції, які не закріплюють засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина;

– за різними критеріями обов'язки людини і громадянина в державах-членах ЄС класифіковано на такі групи: 1) за критерієм «суб'єкт»: обов'язки людини; обов'язки громадянина; 2) за критерієм «форма реалізації»: індивідуальні; колективні; 3) за критерієм «зміст»: економічні; соціальні; культурні; політичні; інші; 4) за критерієм «джерело» закріплення: закріплені в установчих договорах ЄС; закріплені в міжнародних (додаткових) угодах ЄС з міжнародними організаціями та іншими країнами; закріплені в регламентах, директивах, рекомендаціях; висновках; міститься в рішенні Суду ЄС, висновках Суду ЄС; міститься в національному законодавстві держав-учасниць ЄС, третіх країн; 5) за критерієм кола суб'єктів, стосовно яких їх закріплено: стосовно інших людей; стосовно світової спільноти; щодо майбутніх поколінь;

– встановлено, що відповідно до Конституції Угорщини правові засоби забезпечення виконання обов'язку зі сплати податків застосовуються до громадян Угорщини, на відміну від Конституції України, Польщі, Італії, Іспанії, відповідно до яких вони застосовуються до кожного; мета застосування цих засобів відповідно до Конституції Польщі – нести визначені в законі публічні обтяження й інші повинності, в тому числі платити податки», відповідно до Конституції Італії – брати участь у державних витратах, згідно з Конституцією Іспанії – брати участь у суспільних витратах. Конституція України та Конституція Угорщини мету сплати податків і зборів у своєму тексті не містить;

– сформульовано визначення поняття балансу інтересів людини та суспільства, держави, поняття принципу належного сумління при виконанні людиною і громадянином своїх конституційних обов'язків – засадничі ідеї та ідеали носія конституційного обов'язку, що характеризуються чесністю, відкритістю і повагою інтересів суспільства та/або сторони відповідного правовідношення, та які визначають сутність, зміст, спрямованість його дій чи утримання від них.

удосконалено:

– визначення поняття правового механізму забезпечення виконання конституційних обов'язків – у сукупності принципи права та норми права є одними з ефективних його складників;

– уточнено перелік структурних елементів нормативно-правового механізму забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина – принципи права та норми права є його структурними елементами;

– визначення поняття інституційного механізму забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина в ЄС – щодо національних та наднаціональних органів спеціальної та загальної компетенції;

дістали подальшого розвитку:

– твердження, що закріплення обов'язків людини і громадянина в законодавстві країн-учасниць ЄС, а також засобів забезпечення їх виконання є завершальною складовою конституційно-правового статусу людини і громадянина;

– уявлення про військовий обов'язок громадян ЄС, громадян країн-учасниць ЄС у випадку множинного громадянства та легалізацію добровільного подвійного громадянства в Україні;

– твердження, що принцип верховенства права та правової визначеності мають ключове значення серед елементів нормативно-правового механізму забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина, а якість норм права є необхідною умовою ефективності цього механізму;

– уявлення про принципи, на яких справедлива податкова система має бути заснована, підходи до визначення в конституційній нормі назви та статусу податкових органів, відповідального за прийняття декларацій про доходи,

погляди на доцільність запровадження загального декларування доходів та майна;

– підхід, що ті угоди з прав та обов’язків людини і громадянина, які укладено окремими державами-членами ЄС, з державами, які не є членами ЄС, визнаються джерелами права ЄС у виняткових випадках, а в обов’язковому – є джерелами національного права держав-учасниць такої угоди.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації положення, висновки, пропозиції можуть бути використані у:

– *навчальному процесі* – під час підготовки навчально-методичних, навчальних матеріалів з освітніх компонентів «Конституційне право», «Порівняльне конституційне право» тощо освітніх програм «Право» першого, другого та третього рівнів вищої освіти (Ужгородський національний університет, акт про впровадження результатів дисертаційної роботи від 8 червня 2021 р.);

– *науково-дослідній роботі* – для подальшого аналізу правового забезпечення виконання конституційних обов’язків у країнах ЄС та в Україні;

– *нормопроектній та правотворчій діяльності* – метою розвитку законодавства України з питань забезпечення виконання конституційних обов’язків в Україні.

Особистий внесок здобувача. Положення, висновки, рекомендації, пропозиції, які становлять наукову новизну дисертації, розроблено авторкою самостійно. Для обґрунтування та аргументації деяких висновків дисертаційної роботи використано наукові дослідження вчених-конституціоналістів, на які в тексті роботи зроблено відповідні посилання.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на конференціях, основними з яких є: міжнародна наук.-практ. конференція «Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей» (Ужгород, 22-23 квітня 2016 р.), міжнародна наук.-практ. конференція «Закарпатські правові читання» (Ужгород, 19-21 квітня 2018 р.), міжнародна наук.-практ. конференція «Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошук оптимальних моделей» (Ужгород, 3-4 травня 2019 р.), міжнародна наук.-практ. конференція «Закарпатські правові читання» (Ужгород, 22-28 травня 2021 р.), міжнародна наук.-практ. конференція «Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у XXI столітті» (м. Львів, 15-16 жовтня 2021 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи викладено в 1 монографії, 20 наукових статтях, які опубліковано у періодичних наукових фахових виданнях (у тому числі й у виданнях іноземних держав), у 5 тезах наукових доповідей і повідомлень на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на сім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 405 сторінок, з них основного тексту – 367 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, встановлено зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів дослідження, надано інформацію про апробацію його результатів, публікації, структуру дисертаційного дослідження.

У **розділі 1. Теоретико-правові засади забезпечення виконання конституційних обов'язків**, що складається з двох підрозділів, розглянуто бібліографію досліджень правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС, розкрито методологію дослідження, проаналізовано доктринальні підходи щодо поняття та змісту засобів забезпечення конституційних обов'язків, досліджено еволюцію правового регулювання забезпечення виконання обов'язків у ЄС та конституційних обов'язків у країнах-учасниках Європейського Союзу.

У *підрозділі 1.1. Поняття та зміст засобів забезпечення конституційних обов'язків* розглянуто бібліографію досліджень правового забезпечення виконання конституційних обов'язків, сформовано методологію дослідження. Обґрунтовано, що на противагу існуючим у доктрині конституційного права підходам до аналізу правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у державах-учасниках ЄС та в Україні, необхідним є його дослідження крізь призму таких основних трансформаційних чинників, як: закріплення обов'язків людини і громадянина в міжнародних договорах з прав людини; запровадження громадянства ЄС; поглиблення інтеграції між державами-учасниками ЄС, між ЄС та третіми країнами, які не є членами ЄС; розвиток громадянського та політичного суспільства; зростання масштабів та рівня загроз міжнародному миру та безпеці. Виявлено основні закономірності розвитку правової думки щодо засобів забезпечення конституційних обов'язків.

Сформульовано поняття засобу забезпечення конституційних обов'язків людини та громадянина, визначено їх характерні риси (домінування нормативно-правового акта як джерела права; застосовується суб'єктами, уповноваженими державою; суб'єкт, щодо якого застосовується, – людина та громадянин; мета застосування – належне сумлінне виконання людиною та громадянином обов'язку або утримання від порушення юридичної заборони), здійснено їх класифікацію.

У підрозділі 1.2. *Етапи розвитку правового регулювання забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах Європейського Союзу* комплексно проаналізовано право ЄС, яке впливає на національне право країн-учасниць ЄС та третіх країн, які не є членами ЄС, але стратегічним зовнішньополітичним курсом яких є набуття повноправного членства в ЄС; законодавство країн-учасниць ЄС; міжнародні договори з прав людини Ради Європи; практика Європейського суду з прав людини, Європейського суду, конституційних судів держав-учасниць ЄС.

Акцентовано увагу, що закріплення обов'язків людини і громадянина відбулось у текстах конституцій тих держав-учасниць ЄС, які були прийняті після Другої світової війни.

Виділено такі етапи розвитку правового регулювання забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках Європейського Союзу та їх характерні риси: 1) до Другої світової війни – відсутність інституту обов'язків у конституціях держав-засновниць ЄС; 2) 1948 – 1969 рр. – закріплення обов'язків людини і громадянина в міжнародних договорах з прав людини, прийнятих у рамках ООН та Ради Європи, юридичних заборон у первинному праві ЄС, імплементація норм цих договорів у національне законодавство країн-учасниць ЄС; 3) 1969 р. – 1986 рр. – розвиток принципу пропорційності обмеження прав і свобод осіб, які порушують виконання конституційних обов'язків; 4) 1986 – 1992 рр. – закріплення в праві ЄС норм, відповідно до яких прямопропорційної залежності між правами людини і громадянина та її обов'язками немає, а є усталений зв'язок, імплементація цих норм до законодавства країн-учасниць ЄС; розвиток конституційно-правового регулювання забезпечення виконання обов'язків батьків дитини, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом; 4) 1992 р. – 2000 р. – запровадження інституту громадянства ЄС – додаткового (субсидіарного) до національного громадянства; імплементація в національне законодавство ЄС норм Маастрихтського договору 1992 р. щодо громадянства ЄС та заборони дискримінації, розвиток правового регулювання суспільних відносин, які виникають при виконанні конституційних обов'язків людини і громадянина в разі множинного громадянства; 5) 2000 р. – 2009 рр. – закріплення обов'язків особи в первинному праві ЄС на додаток до тих, що походять з громадянства держави-члена ЄС; 6) 2009 р. – сьогодні – принцип належного сумління при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків – одна з засад конституційного ладу.

Дістало подальшого розвитку твердження, що закріплення обов'язків людини і громадянина в законодавстві країн-учасниць ЄС, а також засобів забезпечення їх виконання є завершальною складовою конституційно-правового статусу людини і громадянина. Доведено вплив конституційних традицій держав-членів ЄС на перелік обов'язків, який був закріплений у міжнародних

договорах з прав людини, а також вплив міжнародних договорів з прав людини (універсальних та регіональних (європейських)) на правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях ЄС.

За різними критеріями конституції держав – учасниць ЄС класифіковано на такі види: 1) залежно від закріплення обов'язків людини і громадянина: конституції, які закріплюють обов'язки людини і громадянина; конституції, які не закріплюють обов'язки людини і громадянина; 2) залежно від ступеня конкретизації норм, що забезпечують виконання конституційних обов'язків людини і громадянина: конституції, що закріплюють засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина; конституції, які не закріплюють засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина.

Доведено, що принцип належного сумління при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків – одна з засад конституційного ладу, а також доведено факт еволюції принципу належного сумління при виконанні обов'язків особи в праві ЄС та конституційних обов'язків людини і громадянина в законодавстві країн-учасниць ЄС від принципу до цінності.

У розділі 2. Класифікація конституційних обов'язків та засобів забезпечення їх виконання у країнах Європейського Союзу, що складається з двох підрозділів, розглянуто питання видів конституційних обов'язків людини і громадянина у країнах Європейського Союзу, правовий механізм забезпечення їх виконання.

У підрозділі 2.1. Види конституційних обов'язків людини і громадянина у країнах Європейського Союзу виявлено коло обов'язків людини в ЄС, конституційних обов'язків людини і громадянина у країнах-учасницях Європейського Союзу, в Україні, охарактеризовано їх, класифіковано.

Виявлено коло обов'язків людини в ЄС: дотримання рівноправності між жінками та чоловіками щодо оплати праці; недискримінація; повага людської гідності; отримання обов'язкової освіти; завершення обов'язкової шкільної освіти. Виявлено коло обов'язків громадянина ЄС: відслужити військову службу стосовно однієї з держав-учасниць ЄС; перебувати на обліку як військовозобов'язані запасу в одній із держав-членів ЄС.

Встановлено, що громадяни ЄС мають військовий обов'язок стосовно будь-якої держави-учасниці Європейської конвенції про громадянство чи будь-яких інших держав-учасниць, громадянами яких вони також є. Якщо в одній із держав-учасниць Конвенції оголошується мобілізація, то військовозобов'язані, які є громадянами інших держав-учасниць Конвенції, і не є громадянами держави, що оголосила мобілізацію, – не мають обов'язку з мобілізації. У цьому випадку вирішальним є не громадянство ЄС, а громадянство держави, яка оголошує мобілізацію.

За різними критеріями обов'язки людини і громадянина в державах-членах ЄС класифіковано на такі групи: 1) за критерієм «суб'єкт»: обов'язки людини; обов'язки громадянина; 2) за критерієм «форма реалізації»: індивідуальні; колективні; 3) за критерієм «зміст»: економічні; соціальні; культурні; політичні; інші; 4) за критерієм «джерело закріплення»: закріплені в установчих договорах ЄС; закріплені в міжнародних (додаткових) угодах ЄС з міжнародними організаціями та іншими країнами; закріплені в регламентах, директивах, рекомендаціях; висновках; міститься в рішенні Суду ЄС, висновках Суду ЄС; міститься в національному законодавстві держав-учасниць ЄС, третіх країн; 5) За критерієм кола суб'єктів, щодо яких у громадян ЄС є обов'язки, ці обов'язки класифіковано на такі три групи: 1) обов'язки стосовно інших людей; 2) обов'язки стосовно світової спільноти; 3) обов'язки стосовно майбутніх поколінь.

Виявлено коло обов'язків людини в Україні (неухильно додержуватися Конституції України та законів України; не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей; обов'язки у шлюбі та сім'ї; батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття; повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків; здобути повну загальну середню освіту; не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині; відшкодовувати завдані збитки; сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом) та коло обов'язків громадянина України (захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України; шанування державних символів України).

Встановлено, що в статті 68 Конституції України закріплено два обов'язки людини: 1) неухильно додержуватися Конституції України та законів України; 2) не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. Виявлено в яких заборонах конкретизується обов'язок кожного неухильно додержуватися Конституції України та законів України: ч. 3 ст. 13, ч. 4 ст. 17, ч. 6 ст. 17, ч. 7 ст. 17, ч. 1 ст. 19, ст. 23, ч. 2 ст. 24, ст. 37, ч. 4 ст. 41, ч. 5 ст. 41, ч. 6 ст. 41, ч. 6 ст. 55, ч. 2, 3, 4 ст. 126. Виявлено положення Конституції України, у яких отримав розвиток обов'язок людини не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей: ч. 3 ст. 24, ч. 2 ст. 27, ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 28, ч. 3 ст. 28, ч. 1 ст. 32, ч. 2 ст. 32, ч. 8 ст. 41, ч. 3 ст. 43, ч. 5 ст. 43, ч. 6 ст. 43, ч. 3 ст. 44, ч. 4 ст. 44, ч. 3 ст. 47, ч. 2 ст. 54, ст. 64.

Встановлено, що обов'язок неухильно додержуватися Конституції України та законів України є обов'язком людини і конституційні заборони, в яких він розвивається, є конституційними заборонами щодо людини, а обов'язок кожного не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей, хоча і належить до обов'язків людини, але розвивається в положеннях Конституції України, низка з яких звужують коло носіїв цих обов'язків лише до кола громадян України.

У підрозділі 2.2. Правовий механізм забезпечення виконання конституційних обов'язків уточнено поняття цього механізму, встановлено та охарактеризовано його структурні елементи.

Доведено, що міжнародні договори з прав людини універсального характеру та регіонального (європейські), до яких приєдналися держави-члени ЄС, є структурним елементом нормативно-правового механізму забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина. Акцентовано увагу, що держави-учасниці цих міжнародних договорів взяли на себе зобов'язання зі створення ефективних національних механізмів забезпечення виконання закріплених у цих договорах обов'язків людини і громадянина.

Аргументовано, що структурними елементами нормативно-правового механізму забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина є також міжнародно-правовий звичай, загальні принципи права, визнані всіма націями, допоміжні джерела – міжнародні судові рішення.

Встановлено, що принцип верховенства права та правової визначеності має ключове значення серед елементів нормативно-правового механізму забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина. Якість норм права є необхідною умовою ефективності цього механізму.

Виявлено норми в праві ЄС, які є структурними елементами нормативно-правового механізму забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина і які імплементовані в національне конституційне законодавство країн-учасниць ЄС: первинне право - Договір про заснування Європейської Спільноти (ст. 17 (21); Хартія Європейського Союзу про основні права (преамбула, ст. 1, 14, 24, 54); вторинне право – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 2-5, ст. 8-10, ст. 14), Європейська соціальна хартія (ст. 8, 17, 21).

Виявлено та проаналізовано договори з прав та обов'язків людини, укладені ЄС з міжнародними організаціями, договори з іншими державами, які: 1) укладені ЄС як самостійним суб'єктом права; 2) ратифіковані всіма державами-членами ЄС. Акцентовано увагу, що ті угоди з прав та обов'язків людини і громадянина, які укладено окремими державами-членами ЄС, з державами, які не є членами ЄС, визнаються джерелами права ЄС у виняткових випадках, а в обов'язковому – є джерелами національного права держав-сторін такої угоди.

Досліджено коло тих джерел права ЄС з питання правового забезпечення виконання обов'язків людини та громадянина в Європейському Союзі, які є обов'язковими для імплементації державами-членами ЄС у національне законодавство (регламент, директива, Рішення Ради Міністрів та Європейської Комісії), виявлено їх основні ознаки: регламенти з питань прав та обов'язків людини і громадянина ЄС: 1) суб'єкти, які видають – Рада Міністрів, Європейська Комісія; 2) встановлюють загальні правила; 3) одноманітно застосовуються в усіх державах-членах ЄС; 4) є обов'язковими для виконання в усій своїй повноті – мають юридичну силу без їх імплементації в національне законодавство держав-членів ЄС; директива: 1) обов'язковість щодо кінцевого результату, якого вона має досягти; 2) обов'язковість директиви щодо тих держав-членів ЄС, яким вона адресована; 3) адресат має можливість вибору

форм імплементації (законодавчі акти; адміністративні приписи); методів імплементації; 4) потребують імплементації в національне законодавство держав-членів ЄС, але за певних умов можуть мати пряму дію; рішення Ради Міністрів та Європейської Комісії з питань прав та обов'язків людини і громадянина ЄС: 1) є індивідуально-правовими актами; 2) коло адресатів складає: фізичні особи; юридичні особи; держава; 3) є обов'язковими в усій своїй повноті, не потребують подальшої імплементації державою/державами, яким адресовані. Акцентовано увагу, що якщо регламент із забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина має характер прихованої директиви, то він не має юридичної сили без його імплементації в національне законодавство держав-членів ЄС.

Охарактеризовано договори ЄС з прав та обов'язків людини з міжнародними організаціями, договори з іншими державами, які: 1) укладені ЄС як самостійним суб'єктом права; 2) ратифіковані всіма державами-членами ЄС. Акцентовано увагу, що ті угоди з прав та обов'язків людини і громадянина, які укладено окремими державами-членами ЄС, з державами, які не є членами ЄС, визнаються джерелами права ЄС у виняткових випадках. Виявлено особливості правового забезпечення реалізації обов'язків людини і громадянина в країнах-учасницях ЄС.

Обґрунтовано, що для формування засад створення інституту конституційних обов'язків громадян України необхідним є створення певної ієрархічної системи норм права. В основі такої системи мали б бути норми-принципи, які б утілювали основні засади її функціонування. Ці норми-принципи були б спеціальними для інституту конституційних обов'язків громадян України.

У підрозділі 2.3. Особливості забезпечення реалізації податкового обов'язку в країнах Європейського Союзу проаналізовано норми конституцій Польщі, Угорщини, Італії, Іспанії, а також здійснено порівняльно-правовий аналіз законодавства цих країн та України.

Додатково аргументовано, що норми і принципи є ключовими в нормативно-правовому механізмі забезпечення виконання обов'язку особи сплачувати податки і збори. Також акцентовано увагу на конвенційному елементі – міждержавних угодах як результаті спільної багатосторонньої або двосторонньої діяльності держав.

Встановлено, що відповідно до Конституції Угорщини правові засоби забезпечення виконання обов'язку зі сплати податків застосовуються до громадян Угорщини, на відміну від Конституції України, Польщі, Італії, Іспанії, згідно з якими вони застосовуються до кожного. Мета застосування цих засобів відповідно до Конституції Польщі – нести визначені в законі публічні обтяження й інші повинності, в тому числі платити податки, відповідно до Конституції Італії – брати участь у державних витратах, згідно з Конституцією Іспанії – брати

участь у суспільних витратах. Конституція України та Конституція Угорщини мету сплати податків і зборів у своєму тексті не містить.

В Україні та Польщі, Італії забезпечення виконання обов'язку зі сплати податків здійснюється за рахунок коштів, майна платника податків, в Угорщині – доходів та майна, в Іспанії – економічних можливостей.

Як і в Конституції Італії, у Конституції Іспанії акцентується на прогресивному оподаткуванні. Але, на відміну від Конституції Італії, у Конституції Іспанії фокусується увага на тому, що податкова система має бути справедливою, і саме в конституції зазначено такі принципи, на яких справедлива податкова система має бути заснована: 1) принцип рівності; 2) принцип прогресивного оподаткування. У Конституціях України, Польщі, Угорщини, Італії про принципи податкової системи не йдеться. Вони закріплюються в національному законодавстві цих держав, яке розвиває положення конституції.

Визначено основні засоби забезпечення виконання податкового обов'язку, зокрема такі як податкова застава, адміністративний арешт майна, штраф, пеня. Окремо проаналізовано особливості застосування такого засобу, як примусове стягнення податкового боргу в країнах ЄС, зокрема Німеччині та Франції. Зазначено, що дієвим інструментом у механізмі забезпечення виконання податкового обов'язку є застосування юридичної відповідальності за податкові правопорушення. Проаналізовано практику ЄСПЛ у справах про застосування засобів забезпечення виконання податкового обов'язку.

Вказано, що важливим аспектом визначення засобів виконання податкового обов'язку в країнах ЄС є організація податкового контролю та функціонування системи органів, що його здійснюють. Розкрито основні засади організації роботи податкових органів у Німеччині, Нідерландах, Франції та інших країнах. Зауважено, що в країнах ЄС за інституційною ознакою статус податкових органів доволі стабільний, на відміну від України, де відсутня цілісна концепція реформи органів податкової служби. Запропоновано в частині 2 статті 67 Конституції України словосполучення «податкові інспекції» замінити на більш загальне поняття «податкові органи», адже назва і статус низових органів податкової служби у процесі їх реорганізації може змінюватися, тоді як фактично норма конституції звужує поле для удосконалення структури податкових органів, передбачаючи необхідність існування в їх системі саме податкових інспекцій, а не будь-яких інших структурних підрозділів (управлінь, департаментів, відділів тощо).

Приділена увага вивченню досвіду загального декларування доходів та майна всіма фізичними особами – платниками податків. Вказано на те, що в деяких європейських країнах загальне декларування доходів передбачено, однак його застосування доволі обмежено. Звернуто увагу на невдале формулювання в частині 2 статті 67 Конституції України обов'язку декларування для всіх громадян, оскільки, з одного боку, ця норма встановлює обов'язок подавати

декларації тільки для громадян, отже, не поширюється на осіб без громадянства, які можуть бути резидентами України, отримувати доходи і мати обов'язок сплачувати податки. З іншого боку, встановлення загального обов'язку декларування доходів для всіх без винятку громадян є також не виправданим, особливо стосовно тих доходів, які отримуються виключно від податкових агентів. Запровадження загального декларування з огляду на чисельність населення України та кількість платників податків – фізичних осіб суттєво ускладнить адміністрування податку податковими органами, слід врахувати й те, що значна частина фізичних осіб в Україні не має достатнього рівня знань, досвіду, навичок та технічних можливостей для самостійного заповнення та подання податкових декларацій.

Визначено, що норма статті 67 Конституції України яка встановлює обов'язок по сплаті податків і зборів, міститься у розділі, присвяченому правам та обов'язкам людини і громадянина, в той же час податковий обов'язок розповсюджується на більш широке коло осіб та включає, окрім фізичних осіб, також юридичних осіб та їх відокремлені підрозділи.

У розділі 3. Проблеми та перспективи використання досвіду країн Європейського Союзу для вдосконалення правових засобів забезпечення виконання конституційних обов'язків в Україні, що складається з двох підрозділів, розглянуто питання інституційних механізмів забезпечення виконання конституційних обов'язків в Україні та державах-учасницях ЄС, а також обов'язків людини і громадянина в Європейському Союзі, проаналізовано досвід країн-учасниць ЄС із забезпечення балансу інтересів людини та суспільства при визначенні правових засобів забезпечення виконання конституційних обов'язків.

У підрозділі 3.1. Удосконалення інституційних механізмів забезпечення виконання конституційних обов'язків в Україні та Європейському Союзі визначено поняття цього механізму як поліелементної системи, що об'єктивізується в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування й такому «мета-елементі» як інститути громадянського суспільства.

Визначено зміст та значення інституційних механізмів забезпечення виконання конституційних обов'язків. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини, яка розкриває системні проблеми в роботі по забезпеченню прав та обов'язків людини і громадянина таких інституцій, як суди, правоохоронні органи, органи виконавчої служби, органи опіки і піклування тощо.

Встановлено, що в Конституціях Литви та Естонії закріплено норми, що регулюють відносини між державою і громадянами, органами державної влади у зв'язку з агресією (Конституція Естонії) та збройною агресією (Конституція Литви). Конституції України та Латвії таких норм не містять. Відповідно до

Конституції Латвії зобов'язаним суб'єктом є народ Латвії (Преамбула Конституції Латвії), в Україні – громадяни України (ст. 65 Конституції України). З врахуванням такого чинника як окупація Російською Федерацією частини Донецької та Луганської областей України, Автономної Республіки Крим пропонується доповнити Конституцію України положеннями, які б були фундаментом регулювання відносин між державою і громадянами, органами державної влади у зв'язку з агресією проти України.

На основі аналізу інституційного механізму забезпечення виконання конституційних обов'язків в Україні та країнах-учасницях Європейського Союзу (Німеччина, Франція, Польща, Італія, Угорщина, Чехія, Іспанія) розроблено пропозиції з вдосконалення Конституції України, Митного кодексу України, Податкового кодексу України, Сімейного кодексу України, Кодексу законів про працю України, Основ законодавства України про охорону здоров'я, Закону України «Про Кабінет міністрів України», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

У підрозділі 3.2. Європейський досвід забезпечення балансу інтересів людини та суспільства при визначенні правових засобів забезпечення виконання конституційних обов'язків досліджено еволюцію змісту поняття балансу інтересів людини та суспільства, держави, сформульовано визначення поняття принципу належного сумління при виконанні людиною і громадянином своїх конституційних обов'язків, розкрито його зміст, виявлено особливості забезпечення балансу приватних і публічних інтересів при конституційно-правовому регулюванні суспільних відносин, які виникають при виконанні конституційних обов'язків людини і громадянина в країнах-учасницях ЄС та в Україні, визначено допустимі межі такого регулювання.

Проаналізовано особливості дотримання балансу інтересів при виконанні таких конституційних обов'язків, як обов'язок сплачувати податки і збори, здобути загальну освіту, захист Вітчизни, обов'язок не заподіювати шкоду природі. Наведено аналіз практики Європейського суду з прав людини, які акцентують увагу на проблемних аспектах забезпечення балансу публічних та приватних інтересів при виконанні конституційних обов'язків.

Виявлено такі особливості конституційно-правового закріплення обов'язку захищати Вітчизну в Конституції Латвії: закріплює такий обов'язок, як захист державних інтересів, і не конкретизує, що його структурним елементом є обов'язок захищати Вітчизну; суб'єктом, на якого покладено цей обов'язок, є держава – Латвія; у Конституції Литви – не закріплено обов'язок держави, народу чи громадян Литви з захисту Вітчизни; як структурний елемент суб'єктивного юридичного права на працю закріплено проходження служби у війську або альтернативна служба, праця громадян під час війни; обов'язок з праці під час війни покладається на таких суб'єктів, як громадяни Литви; в Конституції Естонії

– закладено фундамент конституційно-правового регулювання державної оборони в мирний та у воєнний час; як окремий обов'язок обов'язок із захисту Вітчизни не закріплюється; визначено коло суб'єктів, на яких покладено обов'язок захищати незалежність держави, – це громадяни держави.

Акцентовано увагу на досвіді Литви, Латвії, Естонії з забезпечення балансу інтересів людини та суспільства при визначенні правових засобів забезпечення виконання конституційного обов'язку з захисту державних інтересів.

Встановлено, що Конституційним Судом України було ухвалено рішення щодо таких конституційних обов'язків, як: захист Вітчизни, сплата податків і зборів, додержання Конституції України та законів України. Виявлено такі підходи, що містяться в рішеннях Конституційного Суду України, щодо забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина: 1) щодо обов'язку захищати Вітчизну встановлено, що суб'єктом, функцією якого є обов'язок з захисту держави, забезпечення її безпеки є весь Український народ; військова служба є не функцією, а конституційним обов'язком такого кола суб'єктів, як громадяни України; цей конституційний обов'язок полягає в: 1) забезпеченні оборони України; 2) захисті суверенітету України; 3) захисті територіальної цілісності України; 4) захисті недоторканності України; виконання цього обов'язку передбачає проходження добровільно чи за призовом військової служби; проходження військової служби є формою виконання обов'язку громадянина України; у законодавстві України має бути закріплено спеціальний статус військовослужбовців, а також унормовано порядок проходження військової служби громадянами України; 2) щодо обов'язку сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом, з'ясовано, що приписи ст. 67 Конституції України мають бути розвинуті в законодавстві України; компетенція контролюючих органів має бути визначена в законодавстві, і це законодавство має бути якісним; в законодавстві України та на практиці мають бути розмежовані такі поняття – податковий борг фізичної особи та податковий борг платника податків, а також поняття заборони виїжджати за кордон і обмеження права виїжджати за кордон; практика застосування законодавства має йти таким шляхом, щоб запобігати порушенням права особи на недоторканність житла, і, водночас, забезпечувати виконання обов'язків особи зі сплати податків; у законодавстві України мають бути чітко зазначені підстави застосування адміністративного арешту майна платника податків, а також коло тих заходів, які можуть вживатися державою для забезпечення виконання платником податків своїх обов'язків; 3) щодо обов'язку неухильно додержуватися Конституції України та законів України встановлено, що в законодавстві України мають бути закріплені відповідальність за виявлення неповаги до людини з боку таких суб'єктів, як держава та її громадяни.

З врахуванням досвіду конституційно-правового регулювання обов'язку захищати Вітчизну в Австрії – державі-члені ЄС, яка підтримує та захищає свій

постійний нейтралітет, аргументовано такий підхід до конституційно-правового регулювання обов'язку захищати Вітчизну в Україні, який міг би бути використаним при внесенні змін до ст. 65 Конституції України: закріпити обов'язок держави вести всебічну оборону України, а також положення, відповідно до якого за неналежне виконання цього обов'язку передбачено відповідальність держави; до кола суб'єктів, на яких покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності включити не лише Збройні Сили України, а й такий суб'єкт як держава; закріпити нейтралітет України, а також його підтримку і захист державою; закріпити положення, які б були присвячені всеохопній обороні України.

Обґрунтовано, що при визначенні балансу між обов'язком не заподіювати шкоду природі та правом на здійснення підприємницької діяльності, пріоритетним слід визнати забезпечення виконання саме відповідного обов'язку, адже відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та подано нове вирішення наукової проблеми щодо правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках ЄС, що покладено в основу вироблення теоретичних положень та практичних рекомендацій з удосконалення законодавства України. У результаті проведеного дослідження виявлено низку теоретичних та практичних проблем щодо предмета дисертаційного дослідження, підготовлено відповідні висновки, пропозиції, основними з яких є такі:

1. Вивчено еволюцію поглядів вчених-конституціоналістів на поняття та зміст конституційних обов'язків людини та громадянина, засоби їх забезпечення, встановлено такі основні трансформаційні чинники, що активізували наукові дослідження інституту обов'язків людини і громадянина: закріплення обов'язків людини і громадянина в міжнародних договорах з прав людини; запровадження громадянства ЄС; поглиблення інтеграції між державами-учасниками ЄС, між ЄС та третіми країнами, які не є членами ЄС; розвиток громадянського та політичного суспільства; зростання масштабів та рівня загроз міжнародному миру та безпеці.

Встановлено таку періодизацію процесу розвитку теоретико-правової думки з правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках ЄС: 50-60-ті роки ХХ ст. – теоретико-правове обґрунтування необхідності закріплення в конституційному законодавстві держав-учасниць ЄС обов'язків людини і громадянина як складової конституційно-правового статусу людини і громадянина, основних засобів їх

забезпечення; 70-ті роки ХХ ст. – розвиток ідеї посилення ефективності забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина, формування концепції громадянства Європейського Союзу; 80-ті роки ХХ ст. – розробка концепції європейського громадянства як форми особистої ідентифікації з європейським співтовариством, а також ідеї особливих прав громадян Співтовариства (активне, пасивне виборче право, право на доступ до офіційних служб ЄС) та обов'язків; 90-ті роки ХХ ст. – порушується проблема «ієрархії» загальноєвропейського та національного громадянства, обов'язків людини і громадянина країни-учасниці ЄС та обов'язків громадянина ЄС, механізмів забезпечення їх виконання, а також виконання конституційних обов'язків особою в разі множинного громадянства; у нових державах-членах ЄС (у яких у 50-80-х роках ХХ ст. панувала радянська правова доктрина) розробляються моделі забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина; 2000 – 2007 рр. – розвиток ідеї, що обов'язки громадянина ЄС не витісняють обов'язки людини і громадянина держави-учасниці ЄС, а лише доповнюють їх, як і засоби забезпечення виконання цих обов'язків; 2007 р. – сьогодні – утвердження ідеї, що громадянства ЄС незалежно від громадянства держави-учасниці ЄС не може існувати, засоби забезпечення обов'язків громадян ЄС та конституційних обов'язків людини і громадянина країни-учасниці ЄС є елементами механізму забезпечення обов'язків людини і громадянина;

2. Сформульовано авторське визначення понять: правове забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина – це система організаційно-правових (інституційних) та нормативно-правових засобів впливу, за допомогою яких створюються можливості для виконання людиною та громадянином конституційного обов'язку, а в разі порушення або загрози порушення його виконання застосовується примус компетентним органом (державні органи, органи місцевого самоврядування, уповноважені державою недержавні організації) в процесі юрисдикційної діяльності або в процесі позаюрисдикційної діяльності; засіб забезпечення конституційних обов'язків людини та громадянина – це інструменти, за допомогою яких здійснюється заснований на праві вплив на суспільні відносини, які виникають при виконанні людиною та громадянином конституційного обов'язку, метою якого є належне сумлінне виконання цього обов'язку або утримання від порушення юридичної заборони. Встановлено коло засобів забезпечення конституційних обов'язків людини та громадянина.

3. Встановлено такі етапи розвитку правового регулювання забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях Європейського Союзу та їх характерні риси: 1) до Другої світової війни – відсутність інституту обов'язків у конституціях держав-засновниць ЄС; 2) 1948 – 1969 рр. – закріплення обов'язків людини і громадянина в міжнародних договорах з прав

людини, прийнятих в рамках ООН та Ради Європи, юридичних заборон у первинному праві ЄС, імплементація норм цих договорів у національне законодавство країн-учасниць ЄС; 3) 1969 р. – 1986 рр. – розвиток принципу пропорційності обмеження прав і свобод осіб, які порушують виконання конституційних обов'язків; 4) 1986 – 1992 рр. – закріплення в праві ЄС норм, відповідно до яких прямопропорційної залежності між правами людини і громадянина та її обов'язками немає, а є усталений зв'язок, імплементація цих норм до законодавства країн-учасниць ЄС; розвиток конституційно-правового регулювання забезпечення виконання обов'язків батьків дитини, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом; 4) 1992 р. – 2000 р. – запровадження інституту громадянства ЄС – додаткового (субсидіарного) до національного громадянства; імплементація в національне законодавство ЄС норм Маастрихтського договору 1992 р. щодо громадянства ЄС та заборони дискримінації, розвиток правового регулювання суспільних відносин, які виникають при виконанні конституційних обов'язків людини і громадянина в разі множинного громадянства; 5) 2000 р. – 2009 рр. – закріплення обов'язків особи в первинному праві ЄС на додаток до тих, що походять з громадянства держави-члена ЄС; 6) 2009 р. – сьогодні – принцип належного сумління при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків – одна з засад конституційного ладу.

4. Аргументовано, що принцип належного сумління при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків – одна з засад конституційного ладу, а також доведено факт еволюції принципу належного сумління при виконанні обов'язків особи в праві ЄС та конституційних обов'язків людини і громадянина в законодавстві країн-учасниць ЄС від принципу до цінності.

5. Обґрунтовано, що міжнародні договори з прав людини універсального характеру є структурним елементом нормативно-правового механізму забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина. Серед таких міжнародних договорів виявлено такі, що містять обов'язки людини і громадянина, а також свідчать про необхідність створення ефективного нормативно-правового механізму забезпечення виконання цих обов'язків: Загальна Декларація прав людини (ст. 1, ст. 29), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 19, ст. 24), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (Преамбула), Конвенція про права дитини 1989 р. (ст. 7).

6. Виявлено коло обов'язків людини в ЄС: дотримання рівноправності між жінками та чоловіками щодо оплати праці; недискримінація; повага людської гідності; отримання обов'язкової освіти; завершення обов'язкової шкільної освіти; коло обов'язків громадянина ЄС: відслужити військову службу стосовно однієї із держав-учасниць ЄС; перебувати на обліку як військовозобов'язані запасу в одній із держав-членів ЄС.

За різними критеріями обов'язки людини і громадянина в державах-членах ЄС класифіковано на такі групи: 1) за критерієм «суб'єкт»: обов'язки людини; обов'язки громадянина; 2) за критерієм «форма реалізації»: індивідуальні; колективні; 3) за критерієм «зміст»: економічні; соціальні; культурні; політичні; інші; 4) за критерієм «джерело» закріплення: закріплені в установчих договорах ЄС; закріплені в міжнародних (додаткових) угодах ЄС з міжнародними організаціями та іншими країнами; закріплені в регламентах, директивах, рекомендаціях; висновках; міститься в рішенні Суду ЄС, висновках Суду ЄС; міститься в національному законодавстві держав-учасниць ЄС, третіх країн; 5) за критерієм кола суб'єктів, стосовно яких їх закріплено: стосовно інших людей; стосовно світової спільноти; стосовно майбутніх поколінь.

7. Встановлено, що структурними елементами нормативно-правового механізму забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина в країнах-учасницях ЄС є міжнародні договори з прав людини, міжнародно-правовий звичай, загальні принципи права, допоміжні джерела – рішення міжнародних судових установ.

Виявлено норми в праві ЄС, які є структурними елементами нормативно-правового механізму забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина і які імплементовані в національне конституційне законодавство країн-учасниць ЄС: первинне право – Договір про заснування Європейської Спільноти (ст. 17 (21); Хартія Європейського Союзу про основні права (преамбула, ст. 1, 14, 24, 54); вторинне право – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 2-5, ст. 8-10, ст. 14), Європейська соціальна хартія (ст. ст. 8, 17, 21). Встановлено, що ті угоди з прав та обов'язків людини і громадянина, які укладено окремими державами-членами ЄС, з державами, які не є членами ЄС, визнаються джерелами права ЄС у виняткових випадках, а в обов'язковому – є джерелами національного права держав-сторін такої угоди; якщо регламент з забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина має характер прихованої директиви, то він не має юридичної сили без його імплементації в національне законодавство держав-членів ЄС.

8. Обґрунтовано, що для формування засад створення інституту конституційних обов'язків громадян України необхідним є створення певної ієрархічної системи норм права. В основі такої системи мали б бути норми-принципи, які б утілювали основні засади її функціонування. Ці норми-принципи були б спеціальними для інституту конституційних обов'язків громадян України.

9. Виявлено особливості забезпечення реалізації податкового обов'язку в країнах Європейського Союзу: в Угорщині правові засоби забезпечення виконання обов'язку зі сплати податків застосовуються до громадян Угорщини, на відміну від Конституції України, Польщі, Італії, Іспанії, відповідно до яких вони застосовуються до кожного; мета застосування цих засобів відповідно до Конституції Польщі – нести визначені в законі публічні обтяження і інші повинності, в тому числі платити податки», відповідно до Конституції Італії – брати участь в державних витратах, згідно з Конституцією Іспанії – брати участь у суспільних витратах; Конституція України та Конституція Угорщини мету сплати податків і зборів в своєму тексті не містить; в Україні та Польщі, Італії забезпечення виконання обов'язку зі сплати податків здійснюється за рахунок коштів, майна платника податків, в Угорщині – доходів та майна, в Іспанії – економічних можливостей; в Конституції Італії та в Конституції Іспанії закріплено прогресивне оподаткування; в Конституції Іспанії на відміну від Конституції Італії закріплено, що податкова система має бути справедливою, і саме в конституції зазначено такі принципи, на яких справедлива податкова система має бути заснована: принцип рівності; принцип прогресивного оподаткування; в Конституціях України, Польщі, Угорщини, Італії про принципи податкової системи не йдеться – вони закріплені в національному законодавстві цих держав, яке розвиває положення конституції.

10. Визначено, що загальне декларування доходів та майна фізичними особами передбачено в деяких країнах ЄС, однак його застосування доволі обмежено. У той самий час у частині 2 статті 67 Конституції України міститься невдале формулювання обов'язку декларування для всіх громадян, оскільки, з одного боку, встановлюється обов'язок подавати декларації тільки для громадян, отже, не поширюється на осіб без громадянства, які можуть бути резидентами України, отримувати доходи та мати обов'язок сплачувати податки. З іншого боку, встановлення загального обов'язку декларування доходів для всіх без винятку громадян є також не виправданим, особливо щодо тих доходів, які отримуються виключно від податкових агентів. Запровадження загального декларування з огляду на чисельність населення України та кількість платників податків – фізичних осіб суттєво ускладнить адміністрування податку податковими органами, натомість значна частина фізичних осіб в Україні не має достатнього рівня знань, досвіду, навичок та технічних можливостей для самостійного заповнення та подання податкових декларацій.

11. Вказано, що важливим аспектом визначення засобів виконання податкового обов'язку в країнах ЄС є організація податкового контролю та функціонування системи органів, що його здійснюють. Розкрито основні засади організації роботи податкових органів у Німеччині, Нідерландах, Франції та інших країнах. Зауважено, що в країнах ЄС за інституційною ознакою статус

податкових органів доволі стабільний, на відміну від України, де відсутня цілісна концепція реформи органів податкової служби.

Запропоновано у частині 2 статті 67 Конституції України словосполучення «податкові інспекції» замінити на більш загальне поняття «податкові органи», адже назва й статус низових органів податкової служби в процесі їх реорганізації може змінюватися, тоді як фактично норма конституції звужує поле для удосконалення структури податкових органів, передбачаючи необхідність існування в їх системі саме податкових інспекцій, а не будь яких інших структурних підрозділів (управлінь, департаментів, відділів тощо).

12. Уточнено поняття інституційного механізму забезпечення виконання конституційних обов'язків в Україні та Європейському Союзі – це поліелементна система, що об'єктивізується в сукупності органів державної влади та місцевого самоврядування, та такому «мета-елементі» як інститути громадянського суспільства, які здійснюють вплив на суспільні відносини, які виникають при виконанні людиною та громадянином конституційного обов'язку, метою якого є належне сумлінне виконання цього обов'язку або утримання від порушення юридичної заборони.

Встановлено, що в Конституціях Литви та Естонії закріплено норми, що регулюють відносини між державою і громадянами, органами державної влади у зв'язку з агресією (Конституція Естонії) та збройною агресією (Конституція Литви). Конституції України та Латвії таких норм не містять. Розроблено пропозиції з доповнення Конституції України положеннями, які б були фундаментом регулювання відносин між державою і громадянами, органами державної влади у зв'язку з агресією проти України.

13. Виявлено такі особливості конституційно-правового закріплення обов'язку захищати Вітчизну в Конституції Латвії: закріплює такий обов'язок, як захист державних інтересів, і не конкретизує, що його структурним елементом є обов'язок захищати Вітчизну; суб'єктом, на якого покладено цей обов'язок, є держава – Латвія; у Конституції Литви – не закріплено обов'язок держави, народу чи громадян Литви з захисту Вітчизни; як структурний елемент суб'єктивного юридичного права на працю закріплено проходження служби у війську або альтернативна служба, праця громадян під час війни; обов'язок з праці під час війни покладається на таких суб'єктів, як громадяни Литви; у Конституції Естонії – закладено фундамент конституційно-правового регулювання державної оборони в мирний та у воєнний час; як окремий обов'язок обов'язок із захисту Вітчизни не закріплюється; визначено коло суб'єктів, на яких покладено обов'язок захищати незалежність держави – це громадяни держави.

14. Встановлено, що Конституційним Судом України було ухвалено рішення щодо таких конституційних обов'язків, як: захист Вітчизни, сплата податків і зборів, додержання Конституції України та законів України. Виявлено такі підходи, що містяться в рішеннях Конституційного Суду України, щодо

забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина: 1) щодо обов'язку захищати Вітчизну встановлено, що суб'єктом, функцією якого є обов'язок із захисту держави, забезпечення її безпеки, є весь Український народ; військова служба є не функцією, а конституційним обов'язком такого кола суб'єктів, як громадяни України; цей конституційний обов'язок полягає в: 1) забезпеченні оборони України; 2) захисті суверенітету України; 3) захисті територіальної цілісності України; 4) захисті недоторканності України; виконання цього обов'язку передбачає проходження добровільно чи за призовом військової служби; проходження військової служби є формою виконання обов'язку громадянина України; у законодавстві України має бути закріплено спеціальний статус військовослужбовців, а також унормовано порядок проходження військової служби громадянами України; 2) щодо обов'язку сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, визначених законом, встановлено, що приписи ст. 67 Конституції України мають бути розвинуті в законодавстві України; компетенція контролюючих органів має бути визначена в законодавстві, і це законодавство має бути якісним; у законодавстві України та на практиці мають бути розмежовані такі поняття – податковий борг фізичної особи та податковий борг платника податків, а також поняття заборони виїжджати за кордон і обмеження права виїжджати за кордон; практика застосування законодавства має йти таким шляхом, щоб запобігати порушенням права особи на недоторканність житла, з одного боку, і забезпечувати виконання обов'язків особи зі сплати податків; у законодавстві України мають бути чітко зазначені підстави застосування адміністративного арешту майна платника податків, а також коло тих заходів, які можуть вживатися державою для забезпечення виконання платником податків своїх обов'язків; 3) щодо обов'язку неухильно додержуватися Конституції України та законів України встановлено, що в законодавстві України має бути закріплена відповідальність за виявлення неповаги до людини з боку таких суб'єктів, як держава та її громадяни.

15. Аргументовано такий підхід до конституційно-правового регулювання обов'язку захищати Вітчизну в Україні, який міг би бути використаним при внесенні змін до ст. 65 Конституції України: закріпити обов'язок держави вести всебічну оборону України, а також положення, відповідно до якого за неналежне виконання цього обов'язку передбачено відповідальність держави; до кола суб'єктів, на яких покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності включити не лише Збройні Сили України, а й такий суб'єкт як держава; закріпити нейтралітет України, а також положення про те, що він підтримується і захищається державою; закріпити положення, які б були присвячені всеохопній обороні України.

16. Розроблено пропозиції з вдосконалення Конституції України, Митного кодексу України, Податкового кодексу України, Сімейного кодексу України,

Кодексу законів про працю України, Основ законодавства України про охорону здоров'я, Закону України «Про Кабінет міністрів України», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», спрямовані на вдосконалення конституційно-правового регулювання в Україні суспільних відносин, які виникають при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Греца С. М. Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях ЄС та в Україні. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 424 с.

Статті у фахових наукових виданнях

2. Греца С.М. Особливості визначення суб'єктного складу правовідносин з адміністрування податку на додану вартість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 41. Ужгород, 2016. С. 124-126.

3. Греца С.М. Правовий статус суб'єктів адміністрування податку на додану вартість. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 54. Ужгород, 2019. С.126-128.

4. Греца С.М. Податкова застава як спосіб забезпечення виконання конституційного обов'язку по сплаті податків і зборів. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 89-92.

5. Греца С.М. Удосконалення механізмів забезпечення виконання конституційного обов'язку по сплаті непрямих податків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 62. Ужгород, 2020. С. 96-100.

6. Греца С.М. Застосування принципу персональної відповідальності за неналежне виконання податкового обов'язку. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Issue 3. S. 272-276.

7. Греца С.М. Координація зусиль світової спільноти для забезпечення виконання податкового обов'язку. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 3. С. 221-227.

8. Греца С.М. Принципи та норми права в нормативно-правовому механізмі забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 929-935.

9. Греца С.М. Забезпечення виконання обов'язку кожного сплачувати податки і збори в Україні, Польщі, Угорщині, Італії, Іспанії. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Issue 5. S. 280-285.

10. Греца С.М. Конституційно-правове регулювання обов'язку захищати Вітчизну в Австрії та Україні. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Issue 6. S. 232-236.

11. Греца С. Обов'язок захищати Вітчизну: порівняльно-правовий аналіз конституцій Прибалтійських держав та України. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. Issue 4. S. 89-93.

12. Греца С.М. Види конституційних обов'язків людини і громадянина в Україні та в Європейському Союзі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 66. С. 46-50.

13. Греца С.М. Обов'язки громадянина ЄС. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. Issue 5. S. 45-50.

14. Греца С.М. Причини та фактори, які ускладнюють забезпечення виконання конституційного обов'язку по сплаті податків. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. Issue 6.

15. Греца С.М. Нормативно-правовий механізм забезпечення виконання обов'язків людини і громадянина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 67. С. 39-43.

16. Hretsa S., The duty to defend the motherland: a comparative legal analysis. *European socio-legal and humanitarian studies*. 2021. №1. P. 188-194.

17. Hretsa S., Responsibilities of human and citizen in the European Union: sources, principles and their implementation by EU member states. *European socio-legal and humanitarian studies*. 2021. №2. P. 41-47.

18. Hretsa S., Harmonization of EU legislation in the aspect of enforcing the constitutional obligation of tax payment (on the example of value added tax). *Regional Revue*. 2021. №1. S. 27-34.

19. Hretsa S., Mechanisms to ensure VAT compliance obligation in the practice of European Union countries. *Regional Revue*. 2021. №2.

20. Hretsa S., Constitutional duties (according to the decisions of the Constitutional court of Ukraine). *Journal of social sciences, nursing, public health and education*. 2021. №1. P 138-143.

21. Hretsa S., The duty of everyone to strictly abide by the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine, not to encroach on the rights and freedoms, honor and dignity of others. *Journal of social sciences, nursing, public health and education*. 2021. №2. S. 26-32.

Опубліковані праці апробаційного характеру

22. Греца С.М. Недоліки правового регулювання адміністрування податку на додану вартість в Україні. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошуки оптимальних моделей» (22-23 квітня 2016 р.). Ужгород, 2016. С.95-99.

23. Греца С.М. Правове регулювання адміністрування податку на додану вартість: проблемні питання українського законодавства і досвід ЄС. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Закарпатські правові читання» (19-21 квітня 2018 р.). Ужгород, 2018. С. 177-183.

24. Греца С.М., Греца Я.В. Зміст правовідносин по адмініструванню податку на додану вартість. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Конституційно-правове будівництво на зламі епох: пошук оптимальних моделей (3-4 травня 2019 р.). Ужгород, 2019. С.177-183.

25. Греца С.М., Греца Я.В. Передумови підвищення правової свідомості платників податків для забезпечення виконання конституційного обов'язку по сплаті податків. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Закарпатські правові читання» (22-28 травня 2021 р.). Ужгород, 2021. С. 82-89.

26. Греца С.М. Роль податкових органів у забезпеченні виконання обов'язку по сплаті податку на додану вартість. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні завдання та напрями розвитку юридичної науки у ХХІ столітті» (15-16 жовтня 2021 р.). Львів, 2021. С.73-77.

АНОТАЦІЇ

Греца С.М. Правове забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах ЄС. Розглянуто теоретико-правові засади забезпечення виконання конституційних обов'язків, класифіковано конституційні обов'язки та засоби забезпечення їх виконання у країнах Європейського Союзу, досліджено проблеми та перспективи використання досвіду країн-учасниць Європейського Союзу для вдосконалення правових засобів забезпечення виконання конституційних обов'язків в Україні.

Встановлено основні трансформаційні чинники, що активізували наукові дослідження інституту обов'язків людини і громадянина (закріплення обов'язків людини і громадянина в міжнародних договорах з прав людини; запровадження громадянства ЄС; поглиблення інтеграції між державами-учасницями ЄС, між ЄС та третіми країнами, які не є членами ЄС; розвиток громадянського та політичного суспільства; зростання масштабів та рівня загроз міжнародному миру та безпеці). Виявлено основні закономірності процесу розвитку теоретико-правової думки з правового забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасницях ЄС.

Сформульовано авторське визначення поняття засобу забезпечення конституційних обов'язків людини та громадянина. Виділено етапи розвитку правового регулювання забезпечення виконання конституційних обов'язків у країнах-учасниках Європейського Союзу та їх характерні риси. Обґрунтовано, що принцип належного сумління при виконанні людиною і громадянином конституційних обов'язків – одна з засад конституційного ладу, а також доведено факт його еволюції в країнах-учасниках ЄС від принципу до цінності.

Класифіковано конституції держав – учасниць ЄС за різними критеріями на такі види: 1) залежно від закріплення обов'язків людини і громадянина: конституції, які закріплюють обов'язки людини і громадянина; конституції, які не закріплюють обов'язки людини і громадянина; 2) залежно від ступеня конкретизації норм, що забезпечують виконання конституційних обов'язків людини і громадянина: конституції, що закріплюють засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина; конституції, які не закріплюють засоби забезпечення виконання конституційних обов'язків людини і громадянина;

Виявлено коло обов'язків людини в ЄС, коло обов'язків громадянина ЄС, класифіковано ці обов'язки за критерієм кола суб'єктів, щодо яких у громадян ЄС є обов'язки, на такі три групи: обов'язки стосовно інших людей; обов'язки стосовно світової спільноти; обов'язки стосовно майбутніх поколінь. Класифіковано обов'язки людини і громадянина в державах-членах ЄС, в Україні.

Виявлено особливості правового забезпечення реалізації таких обов'язків людини і громадянина в країнах-учасниках ЄС: військового обов'язку; дотримання рівноправності між жінками та чоловіками щодо оплати праці; недискримінації; поваги людської гідності; отримання обов'язкової освіти; завершення обов'язкової шкільної освіти.

Встановлено особливості конституційно-правового забезпечення виконання обов'язку кожного сплачувати податки і збори в Україні, Польщі, Угорщині, Італії, Іспанії, Франції.

Розроблено пропозиції з вдосконалення Конституції України, Митного кодексу України, Податкового кодексу України, Сімейного кодексу України, Кодексу законів про працю України, Основ законодавства України про охорону здоров'я, Закону України «Про Кабінет Міністрів України», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Ключові слова: *обов'язки людини та громадянина, конституційно-правове забезпечення, засіб, Європейський Союз, конституційний лад, імплементація, конституційна заборона, носій обов'язків.*

Греца С.М. Правовое обеспечение выполнения конституционных обязанностей в странах ЕС. – Квалификационный научный труд на правах

рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Государственное высшее учебное заведение «Ужгородский национальный университет». – Ужгород, 2021.

Диссертация посвящена исследованию правового обеспечения исполнения конституционных обязанностей в странах ЕС. Рассмотрены теоретико-правовые основы обеспечения исполнения конституционных обязанностей, классифицированы конституционные обязанности и средства обеспечения их выполнения в странах-участницах Европейского Союза, исследованы проблемы и перспективы использования опыта стран-участниц ЕС для усовершенствования правовых средств обеспечения исполнения конституционных обязанностей в Украине.

Установлены основные трансформационные факторы, активизировавшие научные исследования института обязанностей человека и гражданина.

Сформулировано авторское определение понятия способа обеспечения конституционных обязанностей человека и гражданина. Выделены этапы развития правового регулирования обеспечения выполнения конституционных обязанностей в странах-участницах Европейского Союза и их характерные черты.

Классифицированы конституции государств – участников ЕС по таким критериям на следующие виды: 1) в зависимости от закрепления обязанностей человека и гражданина: конституции, закрепляющие обязанности человека и гражданина; конституции, не закрепляющие обязанности человека и гражданина; 2) в зависимости от степени конкретизации норм, обеспечивающих исполнение конституционных обязанностей человека и гражданина: конституции, закрепляющие средства обеспечения исполнения конституционных обязанностей человека и гражданина; конституции, не закрепляющие способы обеспечения выполнения конституционных обязанностей человека и гражданина.

Выявлен круг обязанностей человека в ЕС, круг обязанностей гражданина ЕС, классифицированы эти обязанности по критерию круга субъектов, в отношении которых у граждан ЕС есть обязанности, на следующие три группы: обязанности по отношению к другим людям; обязанности по отношению к мировому сообществу; обязанности по отношению к будущим поколениям.

Классифицированы обязанности человека и гражданина в государствах-членах ЕС, Украине.

Выявлены особенности правового обеспечения реализации таких обязанностей человека и гражданина в странах-участницах ЕС: воинская обязанность; равноправие между женщинами и мужчинами при оплате труда; недискриминация; уважение человеческого достоинства; получение обязательного образования; завершение обязательного школьного образования.

Установлены особенности конституционно-правового обеспечения исполнения обязанности каждого платить налоги и сборы в Украине, Польше,

Венгрии, Италии, Испании, Франции. Разработаны предложения по усовершенствованию Конституции Украины, Таможенного кодекса Украины, Налогового кодекса Украины, Семейного кодекса Украины, Кодекса законов о труде Украины, Основ законодательства Украины о здравоохранении, Закона Украины «О Кабинете Министров Украины», «Об общей воинской обязанности и военной службе», «Об альтернативной (невоенной) службе», «Об общеобязательном государственном социальном страховании».

Ключевые слова: обязанности человека и гражданина, конституционно-правовое обеспечение, средство, Европейский Союз, конституционный строй, имплементация, конституционный запрет, носитель обязанностей.

SUMMARY

Hretsa S.M. Legal Enforcement of Constitutional Obligations in EU Countries. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Doctor of Legal Sciences in the Speciality 12.00.02 Constitutional Law; Municipal Law. – State University “Uzhhorod National University”. – Uzhhorod, 2020.

The dissertation is devoted to the study of legal enforcement of constitutional obligations in the EU countries. It analyzes theoretical and legal bases of enforcing the fulfillment of constitutional duties, classifies constitutional duties and means of enforcing their fulfillment in the European Union, as well as studies the problems and prospects of adopting the experience of EU member states to improve legal means of enforcing the fulfillment of constitutional obligations in Ukraine.

The main transformational factors that intensified research of the institute of responsibilities of the person and citizen have been identified: consolidation of human and civil responsibilities in international human rights treaties; introduction of EU citizenship; deepening integration between EU member states, between the EU and third countries that are not EU members, the development of civil and political society, and the growth of the scale and level of threats to international peace and security. The main regularities of the process of development of theoretical and legal theory on legal support of the fulfillment of constitutional obligations in the EU member states are revealed.

The author's definition of the concept of a means of enforcing the constitutional responsibilities of the person and citizen is formulated. The stages of development of legal regulation to ensure the fulfillment of constitutional obligations in the member states of the European Union and their characteristics are highlighted. It has been proved that the principle of good conscience in the performance of constitutional duties by a person and citizen is one of the foundations of the constitutional order. Also, the fact of its evolution in the EU member states from principle to value has been proved.

The constitutions of the EU member states are classified according to the following criteria into the following types: 1) depending on the consolidation of the responsibilities of the person and citizen: constitutions that enshrine the responsibilities of the person and citizen; constitutions that do not enshrine the responsibilities of the person and citizen; 2) depending on the degree of concretization of the norms enforcing

the fulfillment of the constitutional duties of the person and citizen: constitutions that fix the means of enforcement of the fulfillment of the constitutional duties of the person and citizen; and constitutions that do not establish the means to enforce the fulfillment of the constitutional duties of the person and citizen.

The range of responsibilities of a person in the EU, as well as the range of responsibilities of an EU citizen have been identified; these responsibilities are classified according to the range of entities towards which EU citizens have responsibilities, into the following three groups: responsibilities towards others; responsibilities towards the world community; and responsibilities towards future generations. The responsibilities of the person and citizen in the EU member states and in Ukraine have been classified.

The peculiarities of legal support for the implementation of the following duties of the person and citizen in the EU member states have been revealed: military duty; observance of equality between women and men in terms of remuneration; non-discrimination; respect for human dignity; receiving compulsory education; completion of compulsory school education.

The peculiarities of the constitutional and legal provision of the obligation to pay taxes and fees in Ukraine, Poland, Hungary, Italy, Spain and France have been established.

Proposals have been developed to improve the following laws: the Constitution of Ukraine, the Customs Code of Ukraine, the Tax Code of Ukraine, the Family Code of Ukraine, the Labor Code of Ukraine, the Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Care, the Law of Ukraine “On the Cabinet of Ministers of Ukraine”, “On General Military Duty and Military Service”, “On Alternative (Non-Military) Service”, “On Compulsory State Social Insurance”.

Key words: *responsibilities of the person and citizen, constitutional and legal support, means, the European Union, constitutional order, implementation, constitutional prohibition, duty bearer.*

Підписано до друку 18.11.2021. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Умовн. друк. арк. 1,7. Тираж 100 прим. Зам. № 1/11-18.
Видавництво УжНУ «Говерла».
88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18.